

Ἐπιτυχῆ γελοιογραφίαν μιᾶς τούτων τῶν ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις (Θεοφανειῶν) σκηνῶν παρέχει ἡμῖν ὁ Ἀριστοφάνης (Πλουτ. 660 κ. ἐ.). Ἐνταῦθα διηγεῖται ὁ Καρίων ὅτι, «ὡς τάχιστ' ἀφικόμεθα πρὸς τὸν θεόν, ἄγοντες ἄνδρα τότε μὲν ἀθλιώτατον, νῦν δ' εἶτιν' ἄλλον μακάριον κευδαίμονα, πρῶτον μὲν αὐτὸν ἐπὶ θάλατταν ἤγομεν, ἔπειτ' ἐλοῦμεν —, ἔπειτα πρὸς τὸ τέμενος ἤμεν τοῦ θεοῦ· ἐπεὶ δὲ βωμῶ πόπανα καὶ θυλήματα καθωσιώθη μέλανος Ἡφαίστου φλογί, κατεκλίναμεν τὸν Πλοῦτον (τὸν πάσχοντα τότε τυφλωσιν), ὡσπερ εἰκὸς ἦν· ἡμῶν δ' ἕκαστος στιβάδα παρεκαττύετο — ὡς δὲ τοὺς λύχνους ἀποσβέσας ἡμῖν παρήγγειλ' ἐγκαθεύδειν τοῦ θεοῦ ὁ πρόπολος, εἰπὼν, ἦν τις αἰσθηταὶ ψόφον, σιγᾶν, ἅπαντες κοσμίως κατακείμεθα, κἀγὼ καθεύδειν οὐκ ἐδυνάμην, ἀλλὰ με ἀθάρας χύτρα τις ἐξέπληττε κειμένη ὀλίγον ἄπῳθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ γραδίου, ἐφ' ἣν ἐπεθύμουν δαιμονίως ἐφερπύσαι. Ἐπειτ' ἀναβλέψας ὄρω τὸν ἱερέα τοὺς φλοῖς ἀφαρπάζοντα καὶ τὰς ἰσχάδας ἀπὸ τῆς τραπέζης τῆς ἱερᾶς· μετὰ τοῦτο δὲ περιῆλθε τοὺς βωμοὺς ἅπαντας ἐν κύκλῳ, εἰ που πόπανον εἶη τι καταλελειμμένον· ἔπειτα ταῦθ' ἤγιζεν εἰς σάκταν τινά· κἀγὼ νομίσας πολλὴν ὀσίαν τοῦ πράγματος ἐπὶ τὴν χύτραν τὴν τῆς ἀθάρας ἀνίσταμαι — ὁ γὰρ ἱερεὺς αὐτοῦ με προὔδιδάζατο· τὸ γράδιον δ' ὡς ἤσθητό πού μου τοῦ ψόφου τὴν χεῖρ' ὑπερῆρε· κᾶτα συρίζας ἐγὼ ὁδᾶξ ἐλαβόμεν, ὡς παρείας ὦν ὄφισ· ἢ δ' εὐθείως τὴν χεῖρα πάλιν ἀνέσπασε, κατέκειτο δ' αὐτὴν ἐντυλίξασ' ἡσυχῆ —· κἀγὼ τότε ἤδη τῆς ἀθάρας πολλὴν ἔφλων· ἔπειτ' ἐπειδὴ μεστὸς ἦν ἀνεκαλλόμεν — μετὰ ταῦτ' ἐγὼ μὲν εὐθύς ἐνεκαλυψάμην δείσας, ἐκεῖνος δ' ἐν κύκλῳ τὰ νοσήματα σκοπῶν περιῆει πάντα κοσμίως πάνυ· ἔπειτα παῖς αὐτῷ λίθινον θουεῖδιον παρέθηκε καὶ δοίδυκα καὶ κιβώτιον —· πρῶτον δὲ πάντων τῶν Νεοκλείδῃ φάρμακον καταπλαστὸν ἐπεχείρησε τρίβειν, ἐμβαλὼν σκοροδῶν κεφαλὰς τρεῖς Ἰηνίων· ἔπειτ' ἔφλα ἐν τῇ θυσίᾳ συμπαραιμγνύων ὀπὸν καὶ σχίνον· εἶτ' ὄξει διέμενος Σφηττῶν, κατέπλασεν αὐτοῦ τὰ βλέφαρ' ἐκστρέψας, ἵνα ὀδυνῶτο μάλλον· ὁ δὲ κεκραγῶς καὶ βοῶν ἔφευγ' ἀνάξας —· Μετὰ τοῦτο τῷ Πλούτῳ παρεκαθέζετο, καὶ πρῶτα μὲν δὴ τῆς κεφαλῆς ἐφήψατο, ἔπειτα

καθαρόν ἡμιτύδιον λαβὼν τὰ βλέφαρα περιέψησεν· ἡ Πανάκεια δὲ καταπέτασ' αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν φοινικίδι καὶ πᾶν τὸ πρόσωπον· εἶθ' ὁ θεὸς ἐπόπυσεν· ἐξηξάτην οὖν δύο δράκοντ' ἐκ τοῦ νεῶ ὑπερφυεῖς τὸ μέγεθος — τούτω δ' ὑπὸ τὴν φοινικίδ' ὑποδύνθ' ἡσυχῇ τὰ βλέφαρα περιέλειχον, ὡς γ' ἐμουδόμεναι· καὶ πρὶν σε κοτύλας ἐκπιεῖν οἴνου δέκα ὁ Πλούτος, ὧ δέσποιν', ἀνεστήκει βλέπων».

§ 11. Ἐπειδὴ εἰς τὰ προμνησθέντα Ἀσκληπιεῖα προσήρχοντο ἀσθενεῖς ἐξ ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος, ταῦτα τὰ ἱερατικὰ ἱατρεῖα κατ' ἀμύδραν ὁμοίωσιν τῶν νῦν πλήθος καὶ ποικιλίαν ἀσθενειῶν θεραπευόντων νοσοκομείων, ὧν ἡ ὑπαρξίς ἦν ἄγνωστος τῇ ἀρχαιότητι, ἐπορίζοντο πολλὰς ἐμπειρικὰς γνώσεις, ἅς προσηκόντως κατέγραφον καὶ διέσωζον πρὸς χρῆσιν τοῦ σωματείου. Αὗται αἱ ὑπομνήσεις τῶν νόσων καὶ τῆς θεραπείας αὐτῶν παρείχον τοῖς ἰατροῖς ἰκανὰς ἀφορμὰς πρὸς σύνταξιν κανόνων τινῶν, δημοσιευθέντων ἀμέσως πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰπποκράτους ὑπὸ τὸ εἶδος ἀφορισμῶν ἢ παραγγελμάτων. Οὕτω λέγει περὶ ἀναπτύξεως τῆς ἱατρικῆς Μάξιμος ὁ Τύριος (IB', 2): «ἡ ὁμοιότης τοῦ πάθους συναθροίσασα τὴν τοῦ ὠφελούτου μνήμην τῇ κατ' ὀλίγον ἐντεύξει ἐπιστήμην ἐποίησε τὸ πᾶν». Τοιοῦτοι γενικοὶ κανόνες ἦσαν καὶ αἱ Κνίδιαι γνῶμαι, καθ' ὧν σώζεται σπουδαία πραγματεία τοῦ Ἰπποκράτους, συνταχθεῖσα ὑπὸ τὴν ἐπιτρόπην τῆς ἐξεγειρομένης φιλοσοφίας καὶ τῆς ἀντιζηλίας τῶν διαφόρων ἱατρικῶν σχολῶν. Οὕτως ὁ Γαληνὸς σημειοῖ (Ἱατρ. μεθ. Α', 1): «καὶ πρόσθεν μὲν ἔρις ἦν οὐ σμικρά, νικῆσαι τῷ μὲν πλήθει τῶν εὐρημάτων ὀριγνομένων τῶν ἐν Κῷ καὶ Κνίδῳ· διττὸν γὰρ ἔτι τοῦτο τὸ γένος ἦν τῶν ἐπὶ τῆς Ἀσίας Ἀσκληπιαδῶν, ἐπιλιπόντος τοῦ κατὰ Ρόδον· ἤριζον δ' αὐτοῖς καὶ οἱ ἐκ τῆς Ἰταλίας ἰατροί, καὶ τρεῖς οὗτοι χοροὶ θαυμαστοὶ πρὸς ἀλλήλους ἀμιλλωμένων ἐγένοντο ἱατρῶν». Πρὸς τὴν ἐκ τοῦ μυστηριώδους ἀδύτου τῶν Ἀσκληπιείων εἰς τὸν ἔξω κόσμον ἐξαγωγήν τῆς ἱατρικῆς καὶ τὸν βαθμιαῖον εἰς ἐπιστήμην μετασχηματισμὸν αὐτῆς συνετέλεσαν αἱ θεωρίαι τῶν φυσικῶν φιλοσόφων, οἱοὶ ὁ Μελισσος, ὁ Παρμενίδης, ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ἄλλοι. Εἰς τούτων

Ἄλκμαίων ὁ Κροτωνιάτης, ἦν συνάμα θεωρητικὸς φιλόσοφος καὶ πρακτικὸς χειρουργὸς καὶ ἐγένετο εἰσηγητὴς τῆς ἀνατομῆς τῶν ζώων. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους οἱ γνήσιοι Ἀσκληπιάδαι ἤρξαντο θεραπεύοντες ὡς περιοδεύται ἢ ὁδοιποροῦντες ἰατροὶ καὶ ἄνευ σχέσεως πρὸς τὰ ἰατρεῖα διὰ τῆς ὑδροθεραπείας καὶ τῶν ἐν τοῖς ναοῖς τοῦ θεοῦ ἐγκαταστάσεων. Ἦδη ἐπὶ Δαρείου ὁ Ἕλληνας ἰατρὸς Δημοκίδης ὁ Κροτωνιάτης ἀπήλαυε μεγάλης εὐνοίας ἐν τῇ Περσικῇ αὐλῇ, « ἦν μέγιστον πρῆγμα παρὰ βασιλεί » καθ' Ἡρόδοτον, διότι ἐθεράπευσε τὴν ἐν θήρᾳ στραφέντα πόδα τοῦ βασιλέως πρὸς κατασχύνην τῶν Αἰγυπτίων ἰατρῶν τῶν προηγουμένως ἐκεῖ ἐγκαταστάτων καὶ μὴ δυνηθέντων θεραπεῦσαι αὐτόν. Οὕτω διηγεῖται περὶ τοῦ βασιλέως ὁ Ἡρόδοτος (Γ'. 130)· « νομίζων καὶ πρότερον περὶ ἑαυτὸν ἔχειν Αἰγυπτίων τοὺς δοκέοντας εἶναι πρῶτους τὴν ἰατρικὴν, τούτοις ἐχρᾶτο· οἱ δὲ στρεβλοῦντες καὶ βιώμενοι τὸν πόδα κακὸν μέζον ἐργάζοντο ». Ἐἶτα μετεπέμψατο τὸν Δημοκίδην· οὗτος δὲ τὸ πρῶτον προφασιζόμενος ἄγνοιαν τῆς ἰατρικῆς, τέλος « ἐκφαίνει, φᾶς ἀτρεκέως μὲν οὐκ ἐπίστασθαι, ὁμιλήσας δὲ ἰατρῶ φλαύρως ἔχειν τὴν τέχνην· μετὰ δὲ ὡς οἱ ἐπέτρεψε, ἑλληνικοῖσι ἰήμασι χρεώμενος καὶ ἦπια μετὰ τὰ ἰσχυρὰ προσάγων ὑπνου τέμιν λαγχάνειν ἐποίησε καὶ ἐν χρόνῳ ὀλίγῳ ὑγιέα μιν ἔοντα ἀπέδεξε· ἀπὸ τούτου τοῦ ἀνδρὸς Κροτωνιῆται ἰητροὶ εὐδοκίμησαν· ἐγένετο γὰρ ὧν τοῦτο, ὅτι πρῶτοι μὲν Κροτωνιῆται ἰητροὶ ἐλέγοντο ἀνά τὴν Ἑλλάδα εἶναι, δεύτεροι δὲ Κυρηναῖοι ». Περὶ τῶν κατὰ τὴν ἰατρικὴν καινοτομιῶν Ἡροδίκου τοῦ Σηλυμβριανοῦ ἢ Λεοντίνου, διδασκάλου καὶ τοῦ Ἴπποκράτους, εἰσαγαγόντος τὴν θεραπευτικὴν τὴν παρὰ τῶν Ἀσκληπιείων παραδεδομένην τοῖς γυμνασίοις καὶ τὴν διαιτητικὴν τούτων, ὡς καὶ περὶ τῶν δυσμενῶν ἀλλὰ μονομερῶν κρίσεων τοῦ Πλάτωνος εἶπομεν τὰ δέοντα καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Οὕτω παντοιοτρόπως διαδοθεῖσα ἡ ἰατρικὴ διὰ τῆς φιλοσοφίας, τῶν περιοδευτῶν ἰατρῶν καὶ τῆς παλαιστρας, οὐχὶ μόνον ἐσύστηματοποιεῖτο ἀλλὰ καὶ παρεῖχεν ἀφορμὴν πρὸς συγγραφὴν ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων, καὶ τῷ Ἴπποκράτει, παιδευθέντι φιλοσοφικῶς καὶ ῥητορικῶς, ἀπέκειτο ἡ τιμὴ τῆς φιλολογικῆς δια-

πλάσεως αὐτῆς ὡς ἐπιστήμης. Ὀφθαίτερον δὲ ὁ Ἀριστοτέλης, υἱὸς τοῦ Ἀσκληπιάδου καὶ ἐξ Ἀσκληπιάδων ἔλκοντας τὸ γένος Νικομάχου, ὁ μέγιστος συγγραφεὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἐκλιπὼν τὰς σχολὰς τῶν Ἀσκληπιάδων, ἀλλὰ πλήρης τῶν ἐκεῖ ἐμφιλοχωρουσῶν φυσιολογικῶν γνώσεων, συνῆψε μετὰ πασῶν τούτων καὶ τὰς γνώσεις τῶν χρόνων αὐτοῦ καὶ ἐβωλιδοσκόπησε πάντα τὰ βῆθη τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν ἐπιστημῶν καὶ οὕτως ἐμμέσως παρέσχε τῇ ἰατρικῇ πολλὰς πολυτίμους ἐπικουρίας. Οὐδὲν θαυμαστὸν ὅτι μετὰ τοσαύτην πολλῶν αἰώνων καὶ ἀνθρώπων συστηματοποιηθεῖσαν πολυπειρίαν ἀνυψώθη ἐπὶ τέλος ἡ ἰατρικὴ εἰς αὐτόχρημα ἐπιστήμην, εἰ καὶ διετήρησε καὶ μέχρι τῆς σήμερον μετὰ τοῦ ὀνόματος τούτου καὶ τὸ τῆς τέχνης.

§ 12. Ἀπὸ ταύτης τῆς ἐποχῆς τῆς εἰς ἐπιστήμην ἀνυψώσεως τῆς ἰατρικῆς φαίνεται ὅτι ἐπεκράτησε καὶ τὸ ἔθος τοῦ μισθοῦσθαι ἰατροὺς ὑπὸ τῆς πολιτείας ἐπὶ βραχύτερον ἢ μακρότερον χρόνον. Ἐκαλοῦντο δὲ οὗτοι δημοσιεύοντες ἢ δημόσιοι ἰατροί. Ὁ Πλάτων (Γοργ. σ. 514 d), χαρακτηρίζων τὰς κενὰς περὶ ῥητορικῆς δόξας τῶν σοφιστῶν, περιγράφει καὶ τὸ ἔθος τοῦτο· «εἰ ἐπιχειρήσαντες δημοσιεύειν παρεκαλοῦμεν ἀλλήλους ὡς ἱκανοὶ ἰατροὶ ὄντες, ἐπισκεψάμεθα δήπου ἂν ἐγὼ τε σὲ καὶ σὺ ἐμέ, φέρε πρὸς θεῶν, αὐτὸς δὲ ὁ Σωκράτης πῶς ἔχει τὸ σῶμα πρὸς ὑγίειαν; ἢ ἤδη τις ἄλλος διὰ Σωκράτην ἀπηλλάγη νόσου, ἢ δοῦλος ἢ ἐλεύθερος; κἂν ἐγώ, οἶμαι, περὶ σοῦ ἕτερα τοιαῦτα ἐσκόπουν· καὶ εἰ μὴ ἠύρισκομεν δι' ἡμᾶς μηδένα βελτίω γεγονότα τὸ σῶμα, μήτε τῶν ξένων μήτε τῶν ἀστῶν, μήτε ἀνδρα μήτε γυναῖκα —, οὐ καταγέλαστον ἂν ἦν τῇ ἀληθείᾳ εἰς τοσοῦτον ἀνοίας ἐλθεῖν ἀνθρώπους, ὥστε πρὶν ἰδιωτεύοντας πολλὰ μὲν ὅπως ἐτύχομεν ποιῆσαι, πολλὰ δὲ κατορθῶσαι καὶ γυμνάσασθαι ἱκανῶς τὴν τέχνην, τὸ λεγόμενον δὴ τοῦτο, ἐν τῷ πύθῳ τὴν κεραμείαν ἐπιχειρεῖν μανθάνειν, καὶ αὐτούς τε δημοσιεύειν ἐπιχειρεῖν καὶ ἄλλους τοιούτους παρακαλεῖν;» Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν πρὸς τοῦτοις καὶ τὸ ἀντίθετον τῶν δημοσιευόντων, τοὺς ἰδιωτεύοντας ἰατροὺς, ὡς καὶ ἐν τῷ ἐπομένῳ χωρίῳ (Πολιτικ. σ. 259 A): «εἰ τῶν τῶν δημοσιευόντων ἰατρῶν ἱκανὸς συμβουλεύειν ἰδιωτεύων αὐτός,

ἄρ' οὐκ ἀναγκαῖον αὐτῷ προσαγορευέσθαι τοῦνομα τῆς τέχνης ταυτόν, ὅπερ ᾧ συμβουλεύει;» Οὗτοι οἱ δημοσιεύοντες, ὄντες συνήθως ἄνδρες ἐπίσημοι ἐπὶ ἰατρικῇ ἐπιστήμῃ, ἐξελέγοντο ὑπὸ τῆς πόλεως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, ὡς ὑποδεικνύει ὁ Πλάτων (Γοργ. σ. 455 B)· «ὅταν περὶ ἰατρῶν αἰρέσεως ἢ τῇ πόλει σύλλογος ἢ περὶ ναυπηγῶν ἢ περὶ ἄλλου τινὸς δημιουργικοῦ ἔθνους, ἄλλα τι ἢ τότε ὁ ῥητορικός συμβουλεύσει;» καὶ ἔτι ζωηρότερον παρὰ Ξενοφῶντι ('Απομν. Δ', 2, B), ἐνθα ὁ Σωκράτης εἰρωνικώτατα ἐξελέγχει τὴν μωραλαζονείαν τοῦ Εὐθύδημου· «ἀρμόσειεν ἂν οὕτω προσιμιάζεσθαι καὶ τοῖς βουλομένοις παρὰ τῆς πόλεως ἰατρικὸν ἔργον λαβεῖν· ἐπιτήδειον γάρ αὐτοῖς ἂν εἴη τοῦ λόγου ἄρχεσθαι ἐντεῦθεν· παρ' οὐδενὸς μὲν πώποτε, ᾧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὴν ἰατρικὴν τέχνην ἔμαθον οὐδ' ἐζήτησα διδάσκαλον ἑμαυτῷ γενέσθαι τῶν ἰατρῶν οὐδένα· διατετέλεκα γάρ φυλαττόμενος οὐ μόνον τὸ μαθεῖν τι παρὰ τῶν ἰατρῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ δόξαι μεμαθηκέναί τὴν τέχνην ταύτην· ὅμως δέ μοι τὸ ἰατρικὸν ἔργον δότε· πειράσομαι γάρ ἐν ὑμῖν ἀποκινδυνεύων μανθάνειν» (in anima villi!). Ἐνταῦθα τὸ ὑπὸ τῆς πόλεως διδόμενον ἰατρικὸν ἔργον σημαίνει τὸ δημόσιον ἰατρικὸν ἐπάγγελμα τῶν δημοσιευόντων ἰατρῶν, ὡς σαφέστερον λέγεται ὑπὸ Τέλητος παρὰ Στοβαίῳ (Μ'. 8)· «ὡσπερ εἰ τὸν ἄριστον ἰατρὸν ἀφέντες φαρμακοπώλην εἶλοντο καὶ τούτῳ τὸ δημόσιον ἔργον ἐνεχείρισαν». Περὶ τοῦ προμνησθέντος Κροτωνιάτου ἰατροῦ Δημοκλήδους μανθάνομεν παρ' Ἡροδότῳ (Γ', 131) ὅτι «καταστάς εἰς Αἴγιναν τῷ πρώτῳ ἔτει ὑπερεβάλετο τοὺς πρώτους ἰητρούς, ἀσκευής περ ἐὼν καὶ ἔχων οὐδὲν τῶν ὄσα περὶ τὴν τέχνην ἐστὶ ἐργαλῆια· καὶ μιν δευτέρῳ ἔτει ταλάντου Αἰγινήται δημοσίῃ μισθεῖσθαι, τρίτῳ δὲ ἔτει Ἀθηναῖοι ἑκατὸν μνέων, τετάρτῳ δ' ἔτει Πολυκράτης δυῶν ταλάντων». Ἀπὸ τῆς αὐτῆς ταύτης ἐποχῆς φαίνεται, ἂν καὶ μὴ ἀποδεικνύηται τοῦτο γενικῶς, ὅτι καὶ ἡ ἐξάσκησις ταύτης τῆς τέχνης ἦν συνδεδεμένη μετὰ τῆς ὑποχρεώσεως τῶν ἰατρῶν, ὅπως ἀποδεικνύωσιν ὅτι ἔτυχον εἰδικῆς ἢ ἐπιστημονικῆς παιδείσεως, ὡς καταδεικνύει τοῦτο διὰ τῆς περὶ τοῦ ἀντιθέτου εἰρωνείας τὸ προμνησθὲν χωρίον τοῦ Ξενοφώντος, ἐνθα ὁ Εὐθύδημος παρεισά-

γεται λέγων· «παρ' οὐδενός μὲν πώποτε τὴν ἰατρικὴν τέχνην ἔμαθον οὐδ' ἐζήτησα διδάσκαλον ἑμαυτῷ γενέσθαι τῶν ἰατρῶν οὐδένα· διατετέλεκα γὰρ φυλαττόμενος οὐ μόνον τὸ μαθεῖν τι παρὰ τῶν ἰατρῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ δοῦναι μεμαθηκέναι τὴν τέχνην ταύτην».

§ 13. Ἄλλ' αὖτις ἡ τελευταία ἀμέσως ἀναπόδεικτος καὶ ἐπομένως ἀμφίβολος, πάντως ὁμως ἀσθενὴς ἐγγύησις περὶ τεχνικῆς παιδείσεως πολὺ ὀλίγον ἠδύνατο παρακωλύειν διάφορα ἀτοπήματα, ὧν τὸ κυριώτατον ἦν ὅτι ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν διετέλει εἰσέτι ἐκτελουμένη κατὰ πολυειδῆ αὐτοσχεδιάσματα ἢ κατὰ δεισιδαίμονας ἀγυρτείας μὴ ἀλλοτρίας μηδ' αὐτῆς τῆς προμνησθείσης λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἐν πρώτοις ἡ πώλησις τῶν φαρμάκων ἐγένετο ἄνευ πάσης ἰατρικῆς συμπράξεως καὶ ἐπιτηρήσεως, εἰ καὶ φαίνεται ὅτι καὶ οἱ ἰατροὶ αὐτοὶ παρεσκευάζον καὶ προσέφερον τοῖς πάσχουσι τὰ ὑφ' ἑαυτῶν προδιαγραφόμενα φάρμακα. Πολλαχού μὲν ἀντιτίθεται ὁ παρασκευάζων καὶ πωλῶν τὰ φάρμακα φαρμακοπώλης ἀπὸ τοῦ ἐπιστήμονος καὶ ἐκτιμωμένου ἰατροῦ. Οὕτως εἶδομεν ὅτι ὁ Τέλης διακρίνει ὡς ἀντιθέτους ἰατρὸν καὶ φαρμακοπώλην (Στοβ. Μ, 8)· «ὥσπερ εἰ τὸν ἰατρὸν ἀφέντες φαρμακοπώλην εἶλοντο καὶ τούτῳ τὸ δημόσιον ἔργον ἐνεχείρισαν». Ἄλλ' οὗτοι οἱ φαρμακοπῶλαι ἦσαν αὐτὸ δὴ τοῦτο καὶ ἀδόκιμοι ἰατροί. Οἱ φαρμακοπῶλαι οὗτοι πρὸς τοῖς ἄλλοις διέταττον καὶ ἐπώλουν τὰ φάρμακα, ἅτινα ὡς παρασκευαζόμενα ἄνευ τῆς συνεργίας ἐμπειροτέρου ἰατροῦ, ἠδύναντο χρησιμεύειν μόνον κατὰ συνήθων καὶ ἐλαφρῶν ἀσθενειῶν καὶ ἦσαν οἷα τὰ παρ' ἡμῖν οἰκιακὰ ἢ γυναικεῖα ἰατρικά. Ὁ Λουκιανὸς (π. τ. ἐ. μισθ. συν. 7), παραβάλλων πρὸς τοιοῦτον τὸν μισθωτὸν καὶ διὰ τοῦτο ἀνδραποδώδῃ ἀποβαίνοντα φιλόσοφον, λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις· «τὸ δ' ὄλον ἐκείνῳ τῷ φαρμακοπῶλῃ ἔοικας, ὅς ἀποκηρύττων βηχὸς φάρμακον καὶ αὐτίκα παύσειν τοὺς πάσχοντας ὑπισχνούμενος αὐτὸς μεταξὺ σπώμενος ὑπὸ βηχὸς ἐφαίνετο» (τὸ δὴ λεγόμενον, ἄλλων ἰατρὸς αὐτὸς ἔλκεσι βρύων). Ἐκ τούτου τοῦ χωρίου καταφαίνεται συνάμα ὅτι οὐχὶ μόνον ἐν ἐργαστηρίαις ἐπώλουν φάρμακα, ἀλλὰ καὶ περιέφερον αὐτὰ καὶ κατὰ τὰς ὁδοὺς

ἀνεκήρυκτον κατὰ τοὺς ἀγύρτας τῶν τε μέσων καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων, οἱ καὶ ἀνεκήρυκτον «καλὸς ἰατρός, καλὰ ἰατρικά». Τὴν αὐτὴν διάκρισιν τούτων ἀπὸ τῶν εἰσὶν ἰατρῶν καταδεικνύουσι καὶ τὰ ὑπὸ Πλουτάρχου (π. τ. προκ. ἐν ἀρ. 8) λεγόμενα· «ὡς τοὺς γε μανθάνοντας ἔτι καὶ πραγματευομένους καὶ σκοποῦντας ὁ λαβόντες ἐκ φιλοσοφίας εὐθύς εἰς ἀγοράν ἢ νέων διατριβὴν ἢ βασιλικὸν συμπόσιον ἐκχυκλήσουσιν οὐ μᾶλλον οἴεσθαι χρῆ φιλοσοφεῖν, ἢ τοὺς τὰ φάρμακα ἢ τὰ μίγματα πωλοῦντας ἰατρεύειν». Ἐν ταῖς κίσταις ταῖς ἐμπεριεχούσαις τὰ ποικίλα φάρμακα αὐτῶν πιθανῶς τινες περιέφερον μεθ' ἑαυτῶν πρὸς ἐπιτελέσιν μυστηριωδῶν μαγειῶν καὶ ὄφεις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τιθασούς, ὡς τοὺς παρείας, οἷους εἶδομεν περιγραφομένους καὶ παρ' Ἀριστοφάνει ὡς εὐχρήστους ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις, δι' αὐτὸ τοῦτο χρησιμεύσαντας ἔπειτα καὶ ὡς ἔμβλημα τῆς τε φαρμακευτικῆς καὶ τῆς ἰατρικῆς. Ὑποδεικνύει τοῦτο καὶ ὁ Ἀριστοφάνης παρὰ Πολυδεύκει (I', 180)· «κίσται δὲ οὐ μόνον ὀσφοφόροι οὐδὲ ἄλλως ἀγγεῖα εἰς ἐσθήτων ἀπόθεσιν, ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν φαρμακοπωλῶν ἂν καλοῖντο, ὡς ἐν Ἀμφιαράῳ Ἀριστοφάνης· «καὶ τοὺς μὲν ὄφεις, οὓς ἐπιπέμπεις, ἐν κίστῃ που κατασήμησαι καὶ παῦσαι φαρμακοπωλῶν», ὥσπερ που καὶ Θεόπομπος ἐν Ἀλθαίᾳ· «τὴν οἰκίαν γὰρ εἶρον εἰσελθὼν ὄλην κίστην γεγонуῖαν φαρμακοπωλοῦ Μεγαρικοῦ». Οὗτοι μετὰ τῶν φαρμάκων ἐπώλουν καὶ ἄλλα τινὰ πράγματα ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὴν φαρμακοκαπηλίαν αὐτῶν. Οὕτως οὐχὶ ἀναρμοδίως ἐπωλοῦντο ὑπ' αὐτῶν αἱ καυστικαὶ ὑαλοὶ, ἴσως πρὸ πάντων ὡς φυσικαὶ περιέργεια. Οὕτω παρ' Ἀριστοφάνει (Νεφ. 765)· «ἤδη παρὰ τοῖσι φαρμακοπόλαις τὴν λίθον ταύτην ἐώρας τὴν καλὴν, τὴν διαφανῆ, ἀφ' ἧς τὸ πῦρ ἄπτουσι;—τὴν ὑαλον λέγεις;» Περιφρονητικῶς ὁμιλεῖ περὶ φαρμακοπωλῶν ὁ Μάρκος Κάτων παρὰ Λ. Γελλίῳ, ἐνθα παραβάλλει πρὸς αὐτοὺς τὸν φλύαρον· «ἀκούετε τὸν φλύαρον, ἀλλ' οὐδαμῶς ἀκροᾶσθε, ὡς φαρμακοπόλην· διότι τούτου οἱ λόγοι ἀκούονται, οὐδεὶς ὁμῶς ἐμπιστεύει αὐτῷ ἑαυτόν, ἐὰν ἀσθενῇ» *).

*) Noct. Att. A. 15. «itaque auditis (loquacem), non auscultatis tamquam

§ 14. Ἄλλὰ παρὰ τοὺς ἀγύρτας τούτους φαρμακοπόλας, ὄντας ἢ μὴ ἰατροὺς συνάμα, φαίνεται ὅτι καὶ οἱ γνήσιοι ἰατροὶ οὐχὶ μόνον ὑπὲρ χειρουργικὴν ἔποψιν συγχρόνως μετὰ τῆς διαγνώσεως τῆς νόσου ἔτεινον καὶ ἕκαιον τὰ τραύματα, ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἐπὶ πάσης ἀσθενείας ἦσαν καὶ αὐτουργοὶ ἢ αὐτοχειρουργοὶ, παρασκευάζοντες καὶ προσφέροντες αὐτοὶ τὰ ὑπ' ἑαυτῶν προδιαγραφόμενα φάρμακα. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῶν παρὰ Πλάτωνι (Κρατυλ. σ. 394. α) λεγομένων περὶ ἰατρῶν· «ὥσπερ ἡμῖν τὰ τῶν ἰατρῶν φάρμακα, χρώματα ἢ ὄσμαϊς πεποικιλιμένα, ἄλλα φαίνεται ταῦτά ὄντα, τῷ δέ γε ἰατρῷ, ὅτε τὴν δύναμιν τῶν φαρμάκων σκοπούμεν, τὰ αὐτὰ φαίνεται καὶ οὐκ ἐκπλήττεται ὑπὸ τῶν προσόντων». Ἐκ τοιαύτης ἀφορμῆς καὶ ἡ ἔκφρασις φαρμάκων τέμνειν κατήντησε ταυτόσημος τῷ ἰατρεύειν, θεραπεύειν. Ἀξιοσημείωτος ἐνταῦθα ἡ παρὰ τοῖς ποιηταῖς καὶ συγγραφεῦσι ποικιλωτάτη χρῆσις ταύτης τῆς ἐκφράσεως. Παρ' Ἀισχύλῳ (Ἰκετ. 255) λέγεται ὅτι «τούτων ἄκη τομαῖα καὶ λυτήρια πράξας ἀμέμπτως Ἄπις Ἀργεῖα χθονί, μνήμην ποτ' ἀντίμισθον εὔρετ' ἐν λιταῖς»· καὶ (Ἄγαμ. 17) «ὑπνοῦ τόδ' ἀντίμολπον ἐκτέμνων ἄκος»· καὶ (Χοηφ. 53). «ἄκος τομαῖον ἐλπίσασα πημάτων». Παρ' Εὐριπίδῃ (Ἄλκ. 965 κ. ἐ.) εἰσάγεται λέγων ὁ χορός, «κρεῖσσον οὐδὲν ἀνάγκας εὔρον, οὐδέ τι φάρμακόν θρήσσαις ἐν σανίσιν, τὰς Ὀρφεῖα κατέγραψεν γῆρυς, οὐδ' ὄσα Φοῖβος Ἀσκληπιάδαις ἔδωκε φάρμακα πολυπόνοις ἀντιτεμῶν βροτοῖσιν», καὶ (Ἄνδρ. 121) «ἄκος τῶν δυσλύτων πόνων τεμεῖν». Παρὰ Πινδάρῳ (Πυθ. Δ, 393)· «σὺν δ' ἐλαίῳ φαρμακεύσασ' ἀντίτομα στερεᾶν ὀδυνὰν δῶκε χρίσθαι»· ἐνθα ὁ μὲν τοῦ Εὐριπίδου σχολιαστῆς ἐρμηνεύει τὸ τεμεῖν· «ἀπὸ τῶν ρίζοτομούντων ἢ μεταφορὰ· τεμεῖν οὖν ἀντὶ εὐρέσθαι»· ὁ δὲ τοῦ Πινδάρου Ἑλλην ἐρμηνευτῆς· «ἀντίτομα δ' εἶπε τὰ ἀλεξιφάρμακα κατὰ μεταφορὰν τὴν ἀπὸ τῶν ρίζοτόμων»· διότι καὶ ρίζοτόμοι προσέτι ὠνομάζοντο οἱ φαρμακοτρίβαι. Ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν ὄντως ἰατρῶν καὶ

ὕπερ τούτων φαίνεται ὅτι εἰργάζοντο ἔπειτα καὶ «ἀνδράποδα φαρμακοτρίβαι», καὶ τοιοῦτοι μνημονεύονται πρὸς τοῖς ἀνδράποδοις σακχυφάνταις παρὰ Δημοσθένει (κ. Ὀλυμπ. 12), εἰ καὶ τινες ἀμφιβάλλουσιν ἐνταῦθα, ἂν ταῦτα τὰ ἀνδράποδα ἦσαν φαρμακοτρίβαι ἀληθῶν φαρμάκων, ἢ τριβεῖς χρωμάτων ἢ ἄλλου τινὸς τοιούτου. Ἐννοεῖται οἰκοθεν ὅτι οἱ ἰατροὶ ἐν τῇ παρασκευῇ τῶν προδιαγραφόμενων φαρμάκων ἐπειρῶντο ἐνειλεῖν καὶ ἐγκρύπτειν τὰ πικρὰ καὶ ἀηδῆ φάρμακα ἐντὸς γλυκειῶν οὐσιῶν κατὰ τὰς παρ' ἡμῖν ἰατρικὰς συνταγὰς πρὸς ἀθώαν ἀπάτην. Οὕτω παρὰ Ξενοφῶντι ('Απομν. Δ, 2, 17) μνημονεύεται τοιοῦτον τέχνασμα· «ἐάν τις υἷον ἑαυτοῦ δεόμενον φαρμακείας καὶ μὴ προσιέμενον φάρμακον ἐξαπατήσας ὡς σιτίον τὸ φάρμακον δῶ καὶ τῷ ψεύδει χρησάμενος οὕτως ὑγιᾶ ποιήσῃ—, καὶ ταύτην τὴν ἀπάτην θετέον εἰς τὴν δικαιοσύνην»· καὶ παρὰ Πλάτωνι (Νομ. Β, σ. 659), «καθάπερ τοῖς κάμνουσί τε καὶ ἀσθενῶς ἴσχουσι τὰ σώματα ἐν ἡδέσι τισὶ σιτίοις καὶ πώμασι τὴν χρηστὴν πειρῶνται τροφήν προσφέρειν οἷς μέλει τούτων, τὴν δὲ τῶν πονηρῶν ἐν ἀηδέσιν, ἵνα τὴν μὲν ἀσπάζωνται, τὴν δὲ μισεῖν ὀρθῶς ἐθίζωνται»· καὶ ἔτι σαφέστερον παρὰ Πλουτάρχῳ (π. παιδ. ἀγ. 18), «καθάπερ ἰατροὶ τὰ πικρὰ τῶν φαρμάκων τοῖς γλυκέσι χυμοῖς καταμιγνύντες τὴν τέρψιν ἐπὶ τὸ συμφέρον πάροδον εὔρον».

§ 15. Δεισιδαιμονέστερον καὶ ἀγυρτικώτερον χαρακτῆρα εἶχον αἱ ἐπωδαί, τὰ περίαπτα καὶ ἄλλαι γοητεῖαι καὶ ἀλεξιφάρμακα, ὧν ἐποιοῦντο χρῆσιν καὶ ἐν ταῖς ἀσθeneύαις. Ἦδη παρ' Ὀμήρῳ ('Ὀδ. Γ, 457) καταφεύγουσιν εἰς ἐπωδάς, θεραπεύοντες τὸν ὑπὸ σὺς τρωθέντα Ὀδυσσεά· «ὠτειλὴν δ' Ὀδυσῆος ἀμύμονος, ἀντιθέοιο, δῆσαν ἐπισταμένως· ἐπαιοιδῆ δ' αἶμα κελαινὸν ἔσχεθον». Παρὰ Πινδάρῳ (Πυθ. Γ, 45) ὁ Ἀσκληπιὸς διδάσκεται ὑπὸ τοῦ Χείρωνος τὴν χρῆσιν καὶ τῶν ἐπωδῶν. «ἄλλον ἀλλοίων ἀχέων ἔξαγεν, τοὺς μὲν μαλακαῖς ἐπαιοδαῖς ἀμφέπων, τοὺς δὲ προσανέειπνοντας ἢ γυίοις περιάπτων πάντοθεν φάρμακα, τοὺς δὲ τομαῖς ἔστασεν ὀρθούς». Διὸ καὶ ὁ Σωκράτης σκώπτων λέγει παρὰ Πλάτωνι (Χαρμ. σ. 155 θ)· «καὶ ἐγὼ μὲν εἶπον ὅτι αὐτὸ μὲν (τὸ

τῆς κεφαλῆς φάρμακον) εἴη φύλλον τι, ἐπωδὴ δέ τις ἐπὶ τῷ φαρμάκῳ εἴη. ἦν εἰ μὲν τις ἐπάδοι ἅμα καὶ χρῶτο αὐτῷ, παντάπασιν ὑγιᾶ ποιοῖ τὸ φάρμακον, ἄνευ δὲ τῆς ἐπωδῆς οὐδὲν ὄφελος εἴη τοῦ φύλλου». Καὶ ἄλλαχος (Πολιτ. Δ, 426 b) λέγεται, «οὔτε φάρμακα οὔτε καύσεις οὔτε τομαὶ οὐδ' αὖ ἐπωδαὶ αὐτὸν (τὸν κάμνοντα) οὐδὲ περίαπτα οὐδὲ ἄλλο τῶν τοιούτων οὐδὲν ὀνήσει». Ὅτι δὲ ἦσαν καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες, μετερχόμενοι τοιοῦτον ἔργον ὡς ἐπάγγελμα, περὶ τούτου σαφειστάτην μαρτυρίαν παρέχει ἡμῖν ὁ Δημοσθένης (κ. Ἀριστογ. Α', 80): «ἐφ' οἷς ὑμεῖς τὴν μιανὰν Θεωρίδα τὴν Λημνίαν, τὴν φαρμακίδα, καὶ αὐτὴν καὶ τὸ γένος ἅπαν ἀπεκτείνετε, ταῦτα λαβὼν τὰ φάρμακα καὶ τὰς ἐπωδάς παρὰ τῆς θερακαίνης αὐτῆς, ἣ κατ' ἐκείνης τότε ἐμήνυσεν, εἴη ἥσπερ ὁ βᾶσκανος οὗτος πεπαιδοποιῆται, μαγγανεύει καὶ φενακίζει καὶ τοὺς ἐπιλήπτους φησὶν ἰᾶσθαι, αὐτὸς ὢν ἐπίληπτος πάσῃ πονηρίᾳ· οὗτος οὖν αὐτὴν ἐξαιτήσεται ὁ φαρμακός, ὁ λοιμός, ὃν οἰωνίσαιτ' ἂν τις μᾶλλον ἰδὼν ἢ προσειπεῖν βούλοιτο». Περὶ ἐργον ὅτι ὁ Πλάτων φαίνεται ἀμφιδάλλων, ὅτι αἱ τοιαῦται φαρμακεῖαι καὶ μαγγανεῖαι ἦσαν δεισιδαιμονίαι· ὁμολογεῖ μὲν (Πολιτ. Β', 364 b) ὅτι ταῦτα θεωρητέα ὡς ἀντικρυς ἀγυρτία καὶ ἀπάτη· «ἀγύρται δὲ καὶ μάντις ἐπὶ πλουσίων θύρας ἰόντες πείθουσιν, ὡς ἔστι παρὰ σφίσι δύναμις ἐκ θεῶν ποριζομένη θυσίαις τε καὶ ἐπωδαῖς, εἴτε τι ἀδίκημά του γέγονεν ἢ αὐτοῦ ἢ προγόνων, ἀκεῖσθαι μεθ' ἡδονῶν τε καὶ ἑορτῶν, ἐὰν τέ τινα ἐχθρὸν πημῆναι ἐθέλη, μετὰ σμικρῶν δαπανῶν ὁμοίως δίκαιον ἀδίκῳ βλάψειν ἐπαγωγαῖς τισὶ καὶ καταδέσμοις τοὺς θεούς, ὡς φασὶ, πείθοντές σφισιν ὑπηρετεῖν» —, ἀλλ' ἐν τοῖς Νόμοις, ἐνθα πραγματεύεται περὶ αὐτῶν διεξοδικώτερον, καταλείπει ἀόριστον τὴν περὶ τούτων κρίσιν, εἰ καὶ οἱ τιθέμενοι ὑπ' αὐτοῦ νόμοι ἐμβάλλουσιν εἰς πολλὴν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς πραγματικότητος τοιούτων ἐνεργειῶν. Διακρίνει δύο εἶδη φαρμακειῶν (Νομ. ΙΑ', 932, θ): «διτταὶ γὰρ δὴ φαρμακεῖαι κατὰ τὸ τῶν ἀνθρώπων οὖσαι γένος ἐπίσχουσι τὴν διάρρησιν· ἦν μὲν γὰρ τανῦν διάρρηθὴν εἶπομεν, σώμασι σώματα κακουργοῦσά ἐστι κατὰ φύσιν· ἄλλη δέ, ἣ μαγγανείαις τέ τισὶ καὶ ἐπωδαῖς καὶ καταδέσεσι λεγομέναις πείθει

τοὺς μὲν τολμῶντας βλάπτειν αὐτούς, ὡς δύνανται τὸ τοιοῦτον, τοὺς δ' ὡς παντὸς μᾶλλον ὑπὸ τοιούτων δυναμείων γοητεύειν βλάπτονται· ταῦτ' οὖν καὶ περὶ τὰ τοιαῦτα ζύμπαντα οὔτε ῥάδιον ὅπως ποτὲ πέφυκε γινώσκειν, οὔτ' εἰ τις γνοίῃ, πείθειν εὐπετέες ἐτέρους· ταῖς δὲ ψυχαῖς τῶν ἀνθρώπων δυσωπουμένους πρὸς ἀλλήλους περὶ τὰ τοιαῦτα οὐκ ἄξιον ἐπιχειρεῖν πείθειν, ἂν ποτε ἄρα ἰδῶσι που κήρινα μιμήματα πεπλασμένα, εἴτ' ἐπὶ θύραις εἴτ' ἐπὶ τριόδοις εἴτ' ἐπὶ μνήμασι γονέων αὐτῶν τινες, ὀλιγωρεῖν πάντων τῶν τοιούτων διακελεύεσθαι μὴ σαφὲς ἔχουσι δόγμα περὶ αὐτῶν· διαλαθόντας δὲ διχῆ τὸν τῆς φαρμακείας πέρι νόμον, ὅποτέρως ἂν τις ἐπιχειρῆ φαρμάττειν, πρῶτον μὲν δεῖσθαι καὶ παραινεῖν καὶ συμβουλεύειν μὴ δεῖν ἐπιχειρεῖν τοιοῦτο δρᾶν μηδὲ καθάπερ παῖδας τοὺς πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων δειμαίνοντας φοβεῖν, μηδ' αὖ τὸν νομοθέτην τε καὶ τὸν δικαστὴν ἀναγκάζειν ἐξιᾶσθαι τῶν ἀνθρώπων τοὺς τοιούτους φόβους, ὡς πρῶτον μὲν τὸν ἐπιχειροῦντα φαρμάττειν οὐκ εἰδότα τί δρᾷ, τὰ τε κατὰ τὰ σώματα, ἐὰν μὴ τυγχάνῃ ἐπιστήμων ὢν ἰατρικῆς, τὰ τε αὖ περὶ τὰ μαγγανεύματα, ἐὰν μὴ μάντις ἢ τερατοσκόπος ὢν τυγχάνῃ· λεγέσθω δὲ λόγος ὅδε νόμος περὶ φαρμακείας· ὅς ἂν φαρμακεύῃ τινὰ ἐπὶ βλάβῃ μὴ θανασίμῳ μήτε αὐτοῦ μήτε ἀνθρώπων τῶν ἐκείνου, βοσκημάτων δὲ ἢ σμηνῶν εἴτ' ἄλλη βλάβῃ εἴτ' οὖν θανασίμῳ, ἐὰν μὲν ἰατρὸς ὢν τυγχάνῃ καὶ ὄφλη δίκην φαρμάκων, θανάτῳ ζημιούσθω, ἐὰν δὲ ἰδιώτης, ὃ τι χρὴ παθεῖν ἢ ἀποτίσαι, τιμάτω περὶ αὐτοῦ τὸ δικαστήριον, ἐὰν δὲ καταδέσειν ἢ ἐπαγωγαῖς ἢ τισιν ἐπωδαῖς ἢ τῶν τῶν τοιούτων φαρμακειῶν ὠντινωνοῦν δόξῃ ὅμοιος εἶναι βλάπτοντι, ἐὰν μὲν μάντις ὢν ἢ τερατοσκόπος, τεθνάτω, ἐὰν δ' ἄνευ μαντικῆς ὢν τις φαρμακείας ὄφλη, ταῦτόν καὶ τοῦτο γινέσθω». Παρατηρητέον ὁμοίως ἐνταῦθα ὅτι οὐδαμῶς γίνεται λόγος περὶ δεισιδαίμονος θεραπευτικῆς δυνάμεως τῶν ἐπωδῶν καὶ μαγγανειῶν, ἀλλὰ περὶ πιστευομένης πημαντικῆς ἢ βλαπτικῆς, καὶ ἐὰν γίνηται εἰδικώτερον λόγος καὶ περὶ ἐμφανίσεως ἰατρῶν, τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τὴν σώμασι σώματα κακουργοῦσαν μαγγανειάν. Τοιαύτης προλήψεως γενικῶς ἐπικρατούσης, ἣν φυσικῶς ἐπόμενον καὶ τὸ προφυλάττεσθαι ἀπὸ

τῶν φαρμακειῶν διὰ ποντοίων ἀλεξιφαρμάκων. Ὁ Πλάτων (Πολιτ. σ. 280 θ) λέγει· «καὶ δὴ καὶ τὴν μαγευτικὴν τὴν περὶ τὰ ἀλεξιφάρμακα κατ' ἀρχὰς εὐθύς διωρισάμεθα ζύμπασαν», ἔνθα εἶπεν (279) ὅτι «τῶν ἀμυντηρίων τὰ μὲν ἀλεξιφάρμακα θεῖα καὶ ἀνθρώπινα». Παλλάκις πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοιούτων βασκάνων ἐπωδῶν ἀνελάμβανον καὶ ὁμοιοπαθητικὰς θεραπείας, ὡς λέγει ἡ ἐρωτόληπτος παρὰ Θεοκρίτῳ (B', 94)· «ποίας ἔλιπον γραιίας δόμον, ἥτις ἐπάθεν;» Διάφορα ἔθιμα τοιούτων θεραπειῶν καταλέγει περίεργόν τι ἀπόσπασμα τοῦ Μενάνδρου παρὰ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ (Στρωμ. Z, 4, 27)· «περιμαξάτωσάν σ' αἱ γυναῖκες ἐν κύκλῳ, καὶ περιθειωσάτωσαν, ἀπὸ κρουνῶν τριῶν ὕδατι περιόρραιν ἔμβαλὼν ἄλας, φακούς». Ἐν ταῖς ἰσθηνείαις ἔμως μετεχειρίζοντο βεβαίως καὶ φαρμακείας καὶ μαγγανείας τότε, ὅτε τὰ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ἢ ὑπὸ τῆς πείρας ἀναγνωριζόμενα δραστικά φάρμακα ἀπέβαινον ἀλυσιτελῆ. Οὕτως ὁ Πλούταρχος (π. ἐμ. πρ. κυκλ. σελ. 1) σημειοῖ ὅτι «οἱ ἐν νοσήμασι χρονίοις πρὸς τὰ κοινὰ βοηθήματα καὶ τὰς συνήθεις διαίτας ἀπειπόντες ἐπὶ καθαρμούς καὶ περιάπτα καὶ ὄνειρους τρέπονται». Τοῦτο δ' ἐγένετο οὐχὶ ὑπ' ἀνθρώπων τοῦ ὄχλου καὶ ἀμαθῶν μόνων, ἀλλὰ καὶ διακεκριμένοι ἄνδρες, ὡς ὁ Περικλῆς, ἐπέτρεπον τὴν ἐπὶ τοῦ σώματος αὐτῶν χρῆσιν τοιούτων δεισιδαιμόνων προσαρτημάτων καὶ τελετῶν· διότι κατὰ Πλούταρχον (Περικλ. 38) «Θεόφραστος, διαπορήσας εἰ πρὸς τὰς τύχας τρέπεται τὰ ἦθη καὶ κινούμενα τοῖς τῶν σωμάτων πάθεσιν ἐξίσταται τῆς ἀρετῆς, ἰστόρηκεν ὅτι νοσῶν Περικλῆς ἐπισκοπούμενῳ τινὶ τῶν φίλων δεῖξειε περιάπτον ὑπὸ γυναικῶν τῷ τραχήλῳ περιηρημένον, ὡς σφόδρα κακῶς ἔχων, ὁπότε καὶ ταύτην ὑπομένοι τὴν ἀδελτερίαν» (περιάπτον παρὰ Λατίνοις amuletum). Παράβλαλε καὶ Διογένην τὸν Λαέρτιον, ἱστοροῦντα περὶ τοῦ πρώην ἀθέου Βίωνος τοῦ Βορυσθενίτου ὅτι «εἰς νόσον πεσὼν μακρὰν καὶ μὴ θάνη δεδαικῶς — καὶ γράτ δῶκεν εὐμαρῶς τράχηλον εἰς ἐπωδὴν καὶ σκυτίσιν βραχίονας πεπεισμένος γ' ἔδησε, ῥάμνον τε καὶ κλάδον δάφνης ὑπὲρ θύμον ἔθηκεν, ἅπαντα μᾶλλον ἢ θανεῖν ἔτοιμος ὢν ὑπρυργεῖν» καὶ (αὐτόθι) «ὕστερόν ποτε ἐμπεσὼν εἰς νόσον —, περιάπτα λαβεῖν ἐπέι-

σθη καὶ μεταγινώσκειν, ἐπ' οἷς ἐπλημμέλησέν εἰς τὸ θεῖον». Ἐνταῦθα ἀνήκουσι καὶ τὰ προβασκάνια, εὐχρηστα οὐχὶ μόνον ἐπὶ ὑγιαίνοντων εἰς προφύλαξιν ἀπὸ βασκανίας ἢ καὶ οἰασδῆποτε δυστυχίας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἀσθενῶν. Ὑπὸ τὴν πρώτην ἔποψιν ἀναφέρει αὐτὰ ὁ Πλούταρχος. (Συμπ. Ε, 7, 3)· «διὸ καὶ τὸ τῶν λεγομένων προβασκανίων γένος οἶονταί κρὸς τὸν φθόνον ὠφελεῖν ἐλκομένης διὰ τὴν ἀταπίαν τῆς ὄψεως, ὥστε ἦττον ἐπερείδειν τοῖς πάσχουσιν». Πρὸς τοῦτο ἦσαν εὐχρηστοὶ δακτύλιοι, ἔχοντες πιθανῶς ἐγκεχαραγμένα μυστηριώδη σημεῖα, δι' ὧν ἐπίστευον ὅτι ἠδύναντο ἀποφεύγειν παντοίους κινδύνους. Οὕτως ὁ Δίκαιος Λόγος εἰσάγεται παρ' Ἀριστοφάνει (Πλουτ. 883) λέγων τῷ ἀπειλοῦντι συκοφάντη, «οὐδὲν προτιμῶ σου· φορῶ γὰρ πριάμενος τὸν δακτύλιον τονδί παρ' Εὐδάμου δραχμῆς»· ἔνθα ὁ σχολιαστὴς παρατηρεῖ «ἀλεξήτηριον τῶν δηλητηρίων δείκνυσιν αὐτῷ καὶ βασκανίας ἀποτρεπτικὸν δακτύλιον, ὃν καλοῦσι φαρμακίτην». Ὡσαύτως ὁ Ἀντιφάνης παρ' Ἀθηναίῳ (Γ' 96) παρρησιάζει τινὰ μετὰ τῆς αὐτῆς πεποιθήσεως λέγοντα· «οὐ γὰρ κακὸν ἔχω μηδ' ἔχοιμι· ἐάν δ' ἄρα στρέφη με περὶ τὴν γαστέρ' ἢ τὸν ὀμφαλόν, παρὰ Φερτάτου δακτύλιος ἔστι μοι δραχμῆς». Διὸ καὶ ὁ παρ' Ἡλιοδώρῳ (Αἰθιοπ. Δ, 8) μαγικὸς τῆς Χαρικλείας δακτύλιος οὐδὲν ἔχει τὸ ἄηθες. Πρὸς περίεργον δὲ παραλληλισμὸν μετὰ τινῶν δεισιδαιμονιῶν νεωτέρων χρόνων ἀφορμὴν παρέχει ὁ ὑπὸ Λουκιανοῦ (Φιλοφ. 17) μνημονευόμενος δακτύλιος· ὁ πρότερον λίαν ταραττόμενος ὑπὸ φασμάτων Εὐκράτης λέγει ὅτι ἀπηλλάγη τούτου, «μάλιστα ἐξ οὗ μοι τὸν δακτύλιον ὁ Ἄραψ ἔδωκε σιδήρου τοῦ ἐκ σταυρῶν πεποιημένον». Ἐπίσης περίεργα καὶ τὰ Ἐφέσια μυστηριώδη γράμματα τὰ μνημονευόμενα ὑπὸ Ἀναξίλα παρ' Ἀθηναίῳ (ΙΒ, 548 ο)· «ἐν σκυταρίοις ραπτοῖσι φορῶν ἐφεσῆια γράμματα», περὶ ὧν σημειοὶ ὁ Φώτιος (Λεξ. σ. 40) «ὀνόματα ἄττα καὶ φωναὶ ἀντιπάθειάν τινα φυσικὴν ἔχουσαι», φέρει δὲ καὶ παραδείγματα τῆς ἐνεργείας αὐτῶν. Περὶ τούτων ὁ Εὐστάθιος (εἰς Ὀδ. Τ, 247) κατὰ Πausανίαν σημειοὶ, «ὅτι ἀσαφῶς καὶ αἰνιγματωδῶς δοκεῖ ἐπὶ ποδῶν καὶ ζώνης καὶ στεφάνης ἐπιγεγράφθαι τῆς Ἀρτέμιδος τὰ τοιαῦτα γράμματα».

Ἄλλὰ καὶ συστηματικῶς ἀπεπειράθησαν καταλέξαι τὰς δυνάμεις τῶν λίθων πρὸς τοῦτο τὰ Ὀρφικὰ Λιθικά καὶ ὁ Ψελλὸς περὶ δυνάμεως λίθων.

§ 16. Ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω ὅτι τὰ Ἀσκληπιεῖα ἠδύναντο συντελεῖν πραγματικῶς πρὸς ἀνάρρωσιν τῶν προσερχομένων ἐκεῖσε ἀσθενῶν διὰ τῆς ὑγιεινῆς θέσεως καὶ τῶν ἱαματικῶν λουτρῶν, ἐπιμαρτυροῦντος καὶ τοῦ Πλουτάρχου (Κεφ. Ῥωμ. καταγρ. 94) «καὶ γὰρ οἱ Ἕλληνες ἐν τόποις καθροῖς καὶ ὑψηλοῖς ἐπιεικῶς ἰδρυμένα τὰ Ἀσκληπιεῖα εἶχον» (διὸ καὶ παραβλητέα πῶς πρὸς τοὺς νῦν πολυθρυλήτους θεραπευτηρίους τόπους, Curoret). Ἄλλ' οἱ χάριν ἀναρρώσεως ἐπισκεπτόμενοι τούτους τοὺς τόπους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον περιωρίζοντο ἐν τῷ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ ὕπνῳ, ἐν τῇ ἐγκοιμήσει ἢ ἐγκτατακλίσει, ἣτις ἐξαιρέσει ἐξωτερικῶν τινῶν δεισιδαιμονιῶν οὐχὶ μικρὸν συνετέλεσε πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ἱατρικῆς· διότι ἐκ τῶν ὀνείρων, ἃ ἔβλεπον ἐγκοιμώμενοι, ἐπειρῶντο ἐξευρίσκειν τρόπους πρὸς τὴν περαιτέρω καὶ ὀριστικὴν θεραπείαν τῶν νοσημάτων· τοῦλάχιστον τοιαύτη ἐπεκράτει γνώμη παρ' αὐτοῖς τοῖς ἀρχαίοις. Οὕτως ὁ Σολίνος (Solinus, Polyhist. VII, 10) λέγει· «ἐν Ἐπιδαύρῳ ὑπάρχει ἀνατεθειμένον τῷ Ἀσκληπιῷ ἱερόν, ἐνθα οἱ ἐγκοιμώμενοι λαμβάνουσι φάρμακα τῶν ἀσθενειῶν ἐκ τῶν ὑποδείξεων τῶν ἐνυπνίων *). Καὶ γενικώτερον περὶ τῶν Ἀσκληπιείων ὁ Ἰάμβλιχος (Μυστηρ. Γ', 3)· «οὕτως ἐν Ἀσκληπιοῦ μὲν τὰ νοσήματα θεοῖς ὀνείροις παύεται· διὰ δὲ τὴν τάξιν τῶν νύκτωρ ἐπιφανειῶν ἢ ἱατρικὴ τέχνη συνέστη ἀπὸ τῶν ἱερῶν ὀνειράτων». Ἐμνημονεύθη καὶ παρετέθη ἀνωτέρω ἢ παρ' Ἀριστοφάνει κωμικὴ ἀφήγησις τῆς ἐγκοιμήσεως τοῦ Πλούτου καὶ ἄλλων ἀσθενῶν. Ἄλλ' ἐγκοιμήσεις εἴτε χάριν ὀνείρων καὶ χρησμῶν, εἴτε χάριν θεραπείας, ἀναφέρονται γινόμεναι καὶ ἐν ἄλλοις ἱεροῖς ἐκτὸς τῶν Ἀσκληπιείων. Οὕτως ἐν τῷ κατὰ τὸν Ὄρωπὸν ναῶ τοῦ Ἀμφιαράου μετὰ τῶν συνηθειῶν, ἃς περιγράφει ὁ Πausanias (Α', 34)

*) Solin. Polyh. VII, 10. «Epidauro decus est Aesculapii sacellum, cui incubantes aegritudinum remedia capessunt de monitiis somniorum».

« πρῶτον μὲν καθήρασθαι νομίζουσιν, ὅστις ἦλθεν Ἀμφιαράῳ χρησόμενος, ἐστὶ δὲ καθάρσιον τῷ Θεῷ θύειν· θύουσι δὲ καὶ αὐτῷ καὶ πᾶσιν ὅσοις ἔστιν ἐπὶ ταῦτ' ἅ τ' ὀνόματα· προεξεργασμένων δὲ τούτων, κριὸν θύσαντες αὐτῷ καὶ τὸ δέρμα ὑποστρωσάμενοι καθεύδουσιν ἀναμένοντες δῆλωσιν ὀνειράτος ». Καὶ ἐν τῷ Πλουτωνίῳ τῷ παρὰ τὴν Νύσαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τοιαῦτα ἀναφέρει γινόμενα ὁ Στράβων (ΙΔ', 44)· « ἐν τῇ ὁδῷ τῇ μεταξὺ τῶν Τράλλεων καὶ τῆς Νύσης κώμη τῶν Νυσαέων ἐστὶν οὐκ ἄπωθεν τῆς πόλεως Ἀχαράκων, ἐν ἣ τὸ Πλουτώνιον, ἔχον καὶ ἄλλος πολυτελὲς καὶ νεῶν καὶ τὸ Χαράνιον ἄντρον ὑπερκείμενον τοῦ ἄλλου Ὀαιμαστόν τῇ φύσει· λέγουσι γὰρ δὴ καὶ τοὺς νοσώδεις καὶ προσέχοντας ταῖς τῶν θεῶν τούτων θεραπείαις φοιτᾶν ἐκεῖσε καὶ διαιτᾶσθαι ἐν τῇ κώμῃ πλησίον τοῦ ἄντρου παρὰ τοῖς ἐμπείροις τῶν ἱερέων· οἱ ἐγκοιμῶνται τε ὑπὲρ αὐτῶν καὶ διατάττουσιν ἐκ τῶν ὀνειρῶν τὰς θεραπείας· οὗτοι δ' εἰσὶ καὶ οἱ ἐγκαλοῦντες τὴν τῶν θεῶν ἰατροίαν· ἄγουσι δὲ πολλάκις εἰς τὸ ἄντρον καὶ ἰδρύουσι μένοντας καθ' ἡσυχίαν ἐκεῖ. καθάπερ ἐν φωλεῷ, σιτίων χωρὶς καὶ πλείους ἡμέρας· ἔστι δ' ὅτε καὶ ἰδίους ἐνυπνίους οἱ νοσηλευόμενοι προσέχουσι, μυσταγωγοῖς δ' ὁμῶς καὶ συμβούλοις ἐκεῖνοις χρῶνται ὡς ἂν ἱερεῦσιν ».

§ 17. Πάσας ὁμῶς ταύτας τὰς φαρμακείας καὶ μαγγανείας τὰς πρὸς ἰασιν τῶν νοσημάτων δεισιδαιμόνως προσλαμβάνομένας ἐγκαίρως κατέκριναν οἱ ἐπιστήμονες ἰατροί. Ὁ Ἱπποκράτης (π. ἱερ. νοσ. σ. 327) ἀποφαίνεται περὶ αὐτῶν ὡδε· « εἰ γὰρ σελήνην τε καταιρέειν καὶ ἥλιον ἀφανίζειν χειμῶνά τε καὶ εὐδίαν ποιέειν καὶ ὄμβρους καὶ αὐχμούς καὶ θάλασσαν ἄφορον καὶ γῆν καὶ τᾶλλα τὰ τοιουτότροπα πάντα ἐπιδέχονται ἐπίστασθαι, εἴτε καὶ ἐκ τελετέων εἴτε καὶ ἐξ ἄλλης τινὸς γνώμης ἢ μελέτης φασὶν οἳοί τε εἶναι οἱ ταῦτα ἐπιτηδεύοντες, δυσσεβείην ἔμοιγε δοκέουσι καὶ θεοῦ οὐδὲ εἶναι νομίζειν ». Πόσον δὲ ἀξιοπρεπῶς αὐτῇ ἡ γνησίᾳ τέχνῃ συνησθάνετο τὴν ἀξίαν καὶ τὸν προορισμὸν αὐτῆς, τοῦτο σαφῶς δεικνύει ὁ φερόμενος ὄρκος τοῦ Ἱπποκράτους. Ὁ ὄρκος οὗτος, οὗ ἢ ἐν τισὶ περιπτώσεσι σημασία ὑπάρχει καταφανῆς καὶ ἀναμφισβήτητος, οὗ καὶ τὴν σήμερον ἔτι γίνεται

χρήσις ἐν τῇ ἐνώπιον τῶν ἰατρικῶν σχολῶν ὀρκωμοσία τῶν ἀπολυομένων καὶ τὰς ὑψίστας ἀκαδημαϊκὰς τιμὰς λαμβανόντων Ἀσκληπιαδῶν, ἔχει κατὰ τὰ κυριώτατα ὧδε· « Οὐ δώσω δὲ οὔτε φάρμακον οὔδενί αἰτηθεὶς θανάσιμον, οὔτε ὑφηγήσομαι ξυμβουλίαν τοιήνδε· ἁμοίως δὲ οὐδέ γυναικί πεσσὸν φθόριον δώσω, ἀγνώως δὲ καὶ ὁσῶς διατηρήσω βίον τὸν ἐμὸν καὶ τέχνην τὴν ἐμήν — εἰς οἰκίας δὲ ἐκδῶσας ἂν ἐσίω, ἐσελεύσομαι ἐπ' ὠφελείῃ καμνόντων, ἐκτὸς ἐὼν πάσης ἀδικίης ἐκουσίης καὶ φθορίης τῆς τε ἄλλης καὶ τῶν ἀφροδισίων ἔργων ἐπὶ τε γυναικείων σωμάτων καὶ ἀνδρείων, ἐλευθέρων τε καὶ δούλων· ἃ δ' ἂν ἐν θεραπείῃ ᾗ καὶ ἄνευ θεραπείης κατὰ βίον ἀνθρώπων, ἃ μὴ χρή ποτε ἐκκαλέσθαι ἔξω, σιγήσομαι, ἄρρητα ἠγούμενος εἶναι τὰ τοιαῦτα ».

Τοὺς ὀπαδοὺς τέλος τῆς γνησίας τέχνης ἀπέλυεν ὁ νόμος πάσης εὐθύνης καὶ ἐν περιπτώσει ἀτυχοὺς καταστροφῆς· οὕτω λέγεται ρητῶς παρ' Ἀντιφῶντι (Τετραλ. Γ', 3, 5)· « εἰ δ' ἔτι καὶ ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ ἀπέθανεν, ὡς οὐκ ἀπέθανεν, ὁ μὲν ἱατρὸς οὐ φονεὺς αὐτοῦ ἐστίν· ὁ γὰρ νόμος ἀπολύει αὐτόν ». Διὸ ὁ μὲν Φιλήμων παρὰ Στοβαίῳ (PB', 6) μετὰ τινος ὑπερβολῆς ἐκφράζεται λέγων· « μόνῳ δ' ἱατρῷ τοῦτο καὶ συνηγόρῳ ἔξεστιν, ἀποκτείνειν μὲν, θνήσκειν δὲ μὴ »· μετὰ μείζονος δ' ἔτι ὑπερβολῆς ὁ Πλίνιος « μόνος ὁ ἱατρὸς φονεὺς ἀνθρώπου ἀτιμωρητί » *). Ὁ δὲ Πλάτων ἤθελε προτείνειν περὶ τούτων τοιοῦτον νόμον (Νομ. Θ. σ. 865)· « ἱατρῶν δὲ περὶ πάντων, ἂν ὁ θεραπευόμενος ὑπ' αὐτῶν ἀκόντων τελευτᾷ, καθαρὸς ἔστω κατὰ νόμον ». Διάφορον δὲ ἐν Αἰγύπτῳ νόμον ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης (Πολιτ. Γ', 15)· « ἐν Αἰγύπτῳ μετὰ τὴν τετρήμερον κινεῖν ἔξεστι τοῖς ἱατροῖς, ἐὰν δὲ πρότερον ἐπὶ τῷ αὐτοῦ κινδύνῳ ». Ὁ αὐτός, πραγματευόμενος περὶ εὐθύνης τῶν ἀρχόντων, φαίνεται λέγων ὅτι ἦν χρεια εἶδους τινὸς εὐθυνῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἱατρῶν καὶ ὀρίζει, ἐνώπιον τίνων ὀφείλον διδοσθαι (Πολιτ. Γ', 10)· « ἔχει δ' ἡ τάξις αὕτη τῆς πολιτείας ἀπορίαν πρώτην μὲν ὅτι δόξειεν ἂν τοῦ αὐτοῦ εἶναι τὸ κρῖ-

*) Hist. N. XXIV. 1, 6 « medico tantum hominem occidisse impunitas eumma est ».

ναι, τίς ὀρθῶς ἰατρευκεν, οὔτερ καὶ τὸ ἰατρευθῆναι καὶ ποιῆσαι ὑγιᾶ τὸν κάμνοντα τῆς νόσου τῆς παρούσης· οὗτος δ' ἔστιν ἰατρός· ὁμοίως δὲ τοῦτο καὶ περὶ τὰς ἄλλας ἐμπειρίας καὶ τέχνας. Ὡσπερ οὖν ἰατρὸν δεῖ διδόναι τὰς εὐθύνας ἐν ἰατροῖς, οὕτω καὶ τοὺς ἄλλους ἐν τοῖς ὁμοίοις». Ἄλλ' ἐὰν τοῦτο ἦν κρίσις καὶ εὐσεβῆς εὐχή τοῦ φιλοσόφου, οὐδαμῶς ἀποδεικνύεται ὅτι ἐγένετο τοιοῦτό τι ἐν τῇ πραγματικότητι ἐπὶ ἰατρῶν.

§ 18. Ἄλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἰατροῖς ὑπῆρχον ἱκανοί, οἵτινες δι' ἀγοραίων ἐπιδείξεων καὶ περιαιτολογιῶν ἢ δι' ἄλλων ἀκοσμιῶν προσέκρουον καὶ παρεῖχον συχνὰς ἀφορμὰς πρὸς ἐκφραλισμὸν καὶ περιφρόνησιν καὶ αὐτῆς τῆς τέχνης. Διὸ παρ' Ἀθηναίῳ (Θ', 22) ὁ μέγας σοφιστὴς καὶ ἀλαζὼν μάγειρος χαρακτηρίζεται ὡς «οὐδὲν ἤττων τῶν ἰατρῶν εἰς ἀλαζονείαν». Ἄλλὰ καὶ τὸ σχεδὸν παροιμιῶδες ἀποβάν, καίπερ ὑπὸ γραμματικῶν ἐπισηθῆν, «εἰ μὴ ἰατροὶ ἦσαν, οὐδὲν ἂν ἦν τῶν γραμματικῶν μωρότερον», φαίνεται ὅτι ἐξ αὐτῆς τῆς πείρας καὶ πραγματικότητος ἔλαβεν ἀφορμὴν· καὶ Δίων ὁ Χρυσόστομος (ΛΓ', 6) πρὸς οὐδὲν ἄλλο δύναται παραβαλεῖν καταλληλότερον τὴν ἀλαζονικὴν ἐπίδειξιν τῶν σοφιστῶν τῶν εὐρισκόντων καὶ ἀκροατὰς τυφλοὺς ἢ πρὸς τὴν διαγωγὴν τῶν τοιούτων ἰατρῶν, ἀντιτιθεὶς πρὸς αὐτὴν τὴν ὄντως ἀξιοπρεπῆ τῶν κοσμιῶν ἰατρῶν διαγωγὴν· «ἢ μὲν οὖν τριάδε ἀκρόασις, θεωρία τις οὔσα καὶ πομπή, παραπλήσιον ἔχει τι ταῖς ἐπιδείξεσι τῶν καλουμένων ἰατρῶν, οἱ προκαθίζοντες ἐν τῷ μέσῳ συμβολὰς ἄρθρων καὶ ὀστέων συνθέσεις καὶ παραθέσεις καὶ τοιαῦθ' ἕτερα ἐπεξίασι, πόρους καὶ πνεύματα καὶ διηθήσεις· οἱ δὲ πολλοὶ κεχῆνασι καὶ κεκήληνται τῶν παιδίων μᾶλλον· ὁ δ' ἀληθὴς ἰατρός οὐκ ἔστι τοιοῦτος, οὐδὲ οὕτω διαλέγεται τοῖς ὄντως δεομένοις· πόθεν; ἀλλὰ προσέταξε, τί δεῖ ποιεῖν, καὶ φαγεῖν βουλόμενον ἢ πιεῖν ἐκώλυσε, καὶ λαβὼν ἕτεμεν ἀφροσθηκός τι τοῦ σώματος». Διὰ ταύτας ἰσως τὰς ἀγυρτικὰς καὶ ἀηδεῖς ἀλαζονείας αὐτῶν πολλοὶ προετίμων θεραπεύεσθαι κατ' ἐγγράφους ὁδηγίας· διότι ὑπῆρχον τοιαυτὰ τινὰ ἰατρικὰ ὑπομνήματα, καλούμενα ἀκέσεις, ἢ γράμματα, καὶ ὑπομιμνήσκοντα τὰ χθρῆς καὶ πρώην πολυθρύλητα παρ' ἡμῖν ἰατροσόφια. Ὁ Ἀριστοτέλης